

Válasz
Benkő Loránd, Kiss Lajos és Kristó Gyula
opponensi véleményére

1965-ben a Nyíregyházán szerkesztett *Kelet-Magyarország* című napilapban egy tudományos mezbe öltöztetett cikk jelent meg városom, *Nyíregyháza* nevééről. A szerző, bizonyos O. I. (= Ordas István újságíró) a cikkben föllevenítette a kitűnő autodidakta néprajzos Nyárády Mihály magyarázatát (A Nyíregyháza név eredete: Szabolcsi Szemle 9: 148–58), amely szerint a helynév valóban három elemre tagolható, de nem a kínálkozó jelentésükben, hanem így: *Nyír* + *ügy* + *assza* (sic!), azaz a név eredeti jelentése ez volt: 'a *Nyír* nevű folyóvíz időnként kiszáradó völgye'. A lap néhány nap múlva közölt tőlem is egy írást, amelyben névtörténeti, jelentéstani, főképpen azonban hangtörténeti érvekre támaszkodva kétségbe vontam a magyarázat helyességét. A más utat kereső névfejtésemet 1966-ban tettem közzé (Nyíregyháza: MNyj. 12: 137–42), s ez volt egyúttal életem első tudományos fórumon megjelent publikációja. A téma azonban nem hagyott nyugodni, hanem határai egyre bővültek, problematikája színesedett és gazdagodott, részeredményeit mind gyakrabban hasznosítottam helytörténeti érdekű publikációimban, nyelvtudományi társasági előadásaimban (1971: Budapest, 1974: Kalocsa, 1976: Székesfehérvár), végül a teljességre törekvő anyaggyűjtés befejezése után hozzáfogtam az ún. „egyházi” vagy „egyházi vonatkozású” középkori magyar helységneveink roppant színes és változatos csoportjának névtani, nyelv- és művelődéstörténeti szempontú, tüzetesnek és konzekvensnek szánt feldolgozásához. A „Magyarország patrocíniumi helységnevei (11–15. század)” címen benyújtott értekezésem az említett nagy vállalkozás egy részletének teljesítése kíván lenni. Az 1965–66-ban elkezdődött körvonal tehát harminc év után még nem zárult be, de közel jutott ahhoz. Abban bízom, hogy az elkövetkezőkben elegendő erő és idő adatik számomra a kör még hiányzó ívének megvonásához is.

I.

Az opponenseimnek adandó válaszom legelején őszinte hálával köszönöm nekik, hogy dolgozatomat a jelentéseikben megmutatkozóan elmélyült figyelembe részesítették; hogy témámat alkalmasnak és időszerűnek találták; hogy munkámat az általános értékelésük szerint olyannak ítélik, amilyennek magam csak szerettem volna látni; hogy a rengeteg testi és lelki fáradsággal, de ugyanennyi szellemi és fizikai örömmel megalkotott próbálkozásomat

teljesítménynek értékelik. De azt is köszönöm, hogy bíráló megjegyzéseik sokaságát is úgy hozták tudomásomra, hogy bennük sohasem rideg elmarasztalás, hanem inkább az esendőségemet is figyelembe vevő tudósok adakozó, segítő szándéka mutatkozik meg.

A pályázó dolga, a helyzetem, most könnyű és nehéz egyszerre. Nehéz, mert a bírálatok egyenként is oly összetettek, általános és részletkérdéseket oly mélységben érintőek, hogy rájuk való reflektálás pusztán felsorolásszerű megoldása is hatalmas terjedelmet igényelne. Ugyanakkor könnyű is, mert opponenseimnek elsősorban a részleteket érintő megjegyzései óriási többségével magam is egyetértek, azokat el tudom fogadni, vagy kéziratomban véglegessé formálásakor alaposan mérlegelni fogom véleményüket. Ha tehát válaszómban nem térek ki opponenseim nem kevés megjegyzésére, kérem szíveskedjenek ezt egyetértő válaszként értékelni és elfogadni.

Magam is tudatában vagyok annak, hogy sem a téma sem a rendelkezésemre álló anyag kínálta minden eshetőséget nem használtam ki dolgozatomban. Opponenseim azonban nem vádolnak meg bőbeszédűséggel, így arra gondolhatok, hogy a most elhagyott lehetőségek – noha kihasználásuk fontosságához nem fér kétség – az értekezésemben sűrűsödött munkafázis utánra is halaszthatók (pl. a magyar és a szomszédos nyelvek templomnévi helységneveinek viszonya, a névtípus utóélete, a típusváltások még tüzetesebb és összegző áttekintése stb.).

A jól szerkesztettséget, a filológiai pontosságot, a lehetőleg kifogástalan helyesírást és a világos és szabatos stílust mind bármiféle nyelvészeti (és nemcsak nyelvészeti) írásmű alapvető kellékének tartom, mégis jól estek opponenseim ezekkel kapcsolatos elismerő szavai. Magam a „kétszerkettő józansága” ellenére, nemcsak osztással, hanem még összeadással is ellenőrizni szoktam a „négy” igazát. Ennek ellenére is maradtak nem túl nagy számban elütések, betűátvetések és -kimaradások dolgozatomban. Köszönöm, hogy még ezek némelyikére is felhívták opponenseim a figyelmem. Én is bosszankodva vettem észre, hogy rövidítésjegyzékemből néhány tétel és feloldása leírási hiba következtében kimaradt (pl. BpO.; BpTört.; DHA.; Hadrovics: Muraköz; Mollay; VeszprRégTop.; stb.), ezeket a kézirat nálam levő példányában már pótoltam.

II.

Először Benkő Loránd fölvetéseire válaszolok.

Nem reménykedem abban, hogy opponensemét és a bizottságot most, e válaszban sikerül meggyőznöm azon véleményem helyességéről, hogy a templomnév helységnévvé fejlődésében már nem kell keresnünk nyugat-európai kultúrhatást. Csak gondolatmenetem néhány tényezőjére

szeretnék rámutatni. A kételkedésben az indított el, hogy áttekintve a korai magyar helynévadás mértékadó irodalmát és többé-kevésbé megállapodottnak minősíthető eredményeit, ismereteim szerint ez lenne az egyetlen régi magyar helységnévtípusunk, amelynek tagjai keletkezésében idegen minták követését kellene látnunk. Ehelyett arra gondoltam, hogy az elnevezők felől közelítve a problémához: a magyar nyelvű névforma jelenléte a középkor óta igazolhatóan színmagyar lakosságú vidékeken idegen befolyástól mentes magyar elnevező gyakorlatra mutathat. Szembeötlőnek véltem azt a párhuzamosságot is, amely ezzel az egyéb épületneveknek helységnévvé alakításában jelentkezett (pl. *Fehéregyház, Földvár, Kékkő, Széplak, Nádudvar, Kőudvar* stb.), s a névátvonódás, vagy másként a név jelöléstágulása szokványos magyar jelentésváltozásnak minősíthető. Hivatkozom még az egyéb formáns nélküli és személynév + *-falva, -háza, -laka, -telke* utótagú helységneveink analógiájára is. Benkő Loránd kételkedése azonban arra int, hogy tanácsos még árnyaltabban gondolkodnunk erről a problémáról, s a névtípus kialakulásának kezdeteiben számolnunk kell egy nyugat- vagy még inkább délnyugat-magyarországi góc meglétével és hullámkeltő, névdivatot elindító hatásával is.

Még egyszer alaposan meg fogom vizsgálni és át fogom gondolni a szentnevek becéző változatainak helységnévi megjelenéséről eddig kialakított tagadó álláspontomat. Noha nem fogalmaztam meg, az is megfordult a fejemben, hogy az *Elya ~ Elye, Luka* és *Jákó* a névföldrajz alapján talán nem is magyar nyelvű alakok, az *Ága* és a *Derzs* elemű nevekkal pedig más problémáim voltak. Jól tudom azonban, hogy ennyivel nem tekinthetem megoldottnak a kérdést.

A számos egyéb érdekes megjegyzés közül hadd emeljek ki egyet: azt, hogy vajon miért nincs a középkorból *Szentferenc* helynevünk, mikor pedig ezt a külföldi és hazai egykori tiszteletének egyéb tényezői feltétlenül indokolnák. Nem biztos, hogy erre az engem is régen izgató kérdésre elegendő körülményt figyelembe vevő választ tudok és lehet adni. Assisi Szent Ferenc szerzetesrendje – mint a koldulórendek egyike (l. még a dominikánus, a karmelita rendet és – nevük ellenére – az Ágoston-rendi remetéket) – megszervezése után rohamosan elterjedt Magyarországon is: nálunk 1232-ben már önálló ferences rendtartomány alakult, 1270 körül 25, 1334-ben pedig 45 kolostort mondhattak a magukénak. E kolostorok azonban jellemző módon a városokba települtek, hiszen az egyház a koldulórendeket éppen azért hozta létre, mert monachális és a remeterendek más felfogásuk és berendezkedésük miatt nem voltak képesek szembenézni a 13. századra az egyházat ért kihívásokkal, az egyház és a feudalizmus egybeforrottságát bíráló elégedetlenséggel, az ebből kisarjadzó eretnekmozgalmakkal. Az eretnekség lakóhelye pedig Európa-szerte a város volt. Mivel az adatolható Szent Ferenc-templomaink többsége városi kolostortemplom (pl. Buda, Lippa, Pécs,

Zágráb), ezekben a meggyökerezett városnév már eleve útját állta a templomcím helységnévben való folytatódásának, a Ferenc-kápolnákról pedig azt sem mindig tudjuk, hogy önálló építmények, esetleg egyházjogilag filiaként más anyaegyházhoz csatlakozó létesítmények voltak-e, avagy csupán valamely templom oldal-, keresztelő- vagy temetőkápolnái. Az utóbbi esetben ugyanis már a templom titulusa is elszigetelhetette kápolnája nevének helységnévben való továbbmenését – ugyanúgy, ahogyan erre az oltárnevekkel kapcsolatosan Benkő Loránd is nyomatékosan rámutatott (vö. MNy. 89: 14; a koldulórendek középkori szerepére l. áttekintően és összefoglalóan MÁLYUSZ ELEMÉR, Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971. 274 kk.). Végül számolni lehet Szent Ferenc magyarországi kultuszának bizonyos megkésettiségeivel, illetőleg azzal, hogy ez a kultusz már nem templomcímekben, hanem rendje működésének következményeként is a nép között való igehirdetésben, a nőnevelésben és az iskoláztatásban jutott szerephez.

Benkő Loránd megjegyzi, hogy többször elfogadom Melichnek férfi keresztneveink *-us* végének magyar elhagyásáról szóló, a szerző által is visszavont nézetét. Ismét az esendőséget kell bevallanom. Természetesen jól ismerem Melich János szellemes, az előzőt megváltoztató magyarázatát, amelyet a „Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról” (MNyTK. 52. sz.) c. dolgozatában tett közzé 1940-ben. Sajnálom azonban, hogy az elgondolását nem a régi mellé, hanem a helyébe tette. Az kétségtelenül igazolható, hogy kódexeink nyelvhasználatában már a Jókai-kódextől kezdve többször megtörtént az eredeti latin *casus obliquus*ban álló személynevek latin ragjának magyar raggal való helyettesítése, s az ilyen ragos alakokból valóban kézenfekvően magyarázható a magyar alanyeseti formák visszakövetkeztetése. Be kell látnom tehát, hogy dolgozatomban e vélemény teljes figyelmen kívül hagyása elhibázott volt. Úgy gondolom azonban, hogy e kérdés még tüzetes vizsgálatot érdemel, amelynek elvégzésére nemcsak a nyelvtörténetben, a történeti névtanban, hanem a középkori latinban is alaposan járatos személynek kellene vállalkoznia s az említett magyarázat mellett figyelembe kellene venni az *-us* végződés magyar képzőként való értékelését és ennek elhagyását a személynevekben. Magam az efféle analógiát elindító névegyüttesekre gondolok: 1. zárt rövidülések és *-us* képzős formák: *Mik ~ Mikus*, *Pet ~ Petus*, *Jak ~ Jakus*; 2. a magyarba átkerült szláv *-us* képzős és ezt nélkülöző alakok: *Budus ~ Bud*, *Rodus ~ Rád*; 3. alapjukban és latinosított változatukban szembenálló formák: *Albert ~ Albertus*, *Markalf ~ Markalfus*, *Rikolf ~ Rikolfus*, *Vid ~ Vidus*, sőt talán *Ádám ~ Adamus*, *Ábrahám ~ Abrahamus* (vö. B. LŐRINCZY: NytudÉrt. 33. sz. 28–9).

Messzemenően egyetértek Benkő Loránd azon megjegyzésével, amelyben néhány nagy elterjedtségű helynév és morfológiai típus térképes

szemléltetésének hasznosságáról és kívánságáról szól. Meg kell mondanom, hogy a dolgozat összegzésének folyamatában több mint hat hónapot áldoztam arra, hogy különféle szempontokon nyugvó térképeket tervezek, s több mint 40 ilyen térképvázlat el is készült. Az időbeli, anyagi és terjedelmi korlátok azonban most, dolgozatom e változatában elhagyásukra kényszerítettek. Elkészítésükről és publikálásukról azonban nem mondtam le, s ehhez is köszönöm Benkő Loránd bátorítását.

Kiss Lajos bírálata joggal teszi szavá, hogy a *patrocinium* kifejezést már az értekezés címében is – teológiailag és etimológiailag kifogásolhatóan – ’templomcím’ jelentésben használok. E problémával értekezésemben magam is részletesen foglalkoztam (37–8). Az idegen szó megtartásának az volt az oka, hogy amióta e kérdés a hazai szakirodalomban elmélyültebb figyelemben részesül, a tartalmában pontatlan *patrocinium* és az ugyanilyen magyar megfelelő a *védőszent*név egymás mellett és egymást helyettesítően gyakran fordul elő a ’templom titulusa’ jelentésben. Nem gondoltam tehát arra, hogy az általam már meggyökeresedettnek vélt szakszót ne az általános, hanem csak a szabatos, leszűkített jelentésben használjam. A szót SCHWARTZ ELEMÉR is tanulmánya címébe foglalta (A *patrocinium* helységnévfejtés szolgálatában: Száz. 67: 185), egyenértékűen használta ezt és magyar megfelelőjét KNIEZSA ISTVÁN 1958-ban („az a névtípus, amely a templomok, kápolnák védőszentjeiből, *patrociniumaiból* keletkezett”, „több magyar *patrociniumnak*”, „a templomok *patrociniumából* keletkezett helynevek száma nem jelentős” ti. Szlovákiában; a példái között pedig szerepel a szabatosan ide nem vonható *Szentháromság* és a *Szentkereszt* is: NévtVizsg. 20, 25), ugyanúgy járt el 1970-ben KÁZMÉR MIKLÓS (Kázmér: Falu 115–6; a példái között ott van a *Keresztúr* és *Szentkeresztfalva*), valamint 1976-ban KRISTÓ GYULA (Szempontok „korai” helyneveink történeti tipológiájához: AHistSzeg. 55: 45–9) és később mások is. Csak a *védőszent* kifejezést használja összefoglaló értelemben BÁRCZI GÉZA (példái között l. 1211: *eccl. S. Crucis*, ma *Sárkeresztúr*, 1268: *Zenttrinitas*: Bárczi: Szók.² 154–5), BENKŐ LORÁND (Bárczi-Benkő-Berrár 387), SZABÓ ISTVÁN (A falurendszer ... 137) és ZELLIGER ERZSÉBET (a példái között l. 1270 *Scenkerest*, 1251: *Zenth Lelewk*, 1268: *Zenttrinitas*: TNyt. I, 542) stb. Kiss Lajos bátorítására, mert a hagyománytisztelet sem szenved súlyos sérelmet, most mégis elérkezettnek tartom az időt, hogy sort kerítsünk az egyházzójilag és etimológiailag is szabatos szakkifejezések használatára, egyúttal pedig ezek szorgalmazására, s e törekvés fejeződjön ki az értekezés címében is a már javasolt módon.

Kiss Lajos a két *Szentnedele* ~ horvát *Sveta Nedjelja*, valamint a muraközi *Nedelisce* (magyar hivatalos Drávavásárhely) város nevére egy pompás kis cikket is belefoglalt opponensi jelentésébe (16–7. oldal). A *Szentnedele* neveken magam is rengeteget tépelődtem, de ellenálltak mindenféle megfejtési

ötletemnek, kísérletemnek (ezeket, mert teljesen valószínűtlennek találtam őket, bele se foglaltam dolgozatomba). Opponensem magyarázatát, azt tudniillik, hogy az egyik helység (a Zágráb megyei) plébániatemplomának Szentháromság titulusa szerint „a ’szent vasárnap’ értelmű helységnév voltaképpen Szentháromság vasárnapjára utal, amelyet az Egyház a Pünkösöd utáni e l s ő v a s á r n a p o n ü l meg”, nem csupán elfogadhatónak tartom, hanem névtani és művelődéstörténeti szempontból különleges jelentőségűnek is, mert a magyarban e részfordítással keletkezett helynevek a magyarság interetnikus kapcsolatainak jellemző dokumentumaiként értékelendők. Megemlítem, hogy a *Dominica Trinitatis* ünnepe történetének egy sajátos magyar mozzanata is volt. Az egyháztörténet a Szentháromság ünnepe megtartásának első nyomait a 8. századtól tartja nyilván (vö. Wimmer² 80). II. Sándor pápa azonban az egyetemes egyházban 1073-ban eltiltotta ezt az ünnepet, s csak 1334-ben XXII. János pápa hagyta jóvá megülését. Magyarországon azonban – úgy látszik – nem vettünk tudomást a pápai tiltásról, hiszen Könyves Kálmán I. törvényének 72. cikkében előírta ezt az ünnepet is, s ettől kezdve okleveleinkben dátumozási támpontként 1334 előtt is számos alkalommal előfordult (vö. KNAUZ: Kortan 279). A két magyar formájú és föltehetően a magyar névhasználatban is megvolt *Szentnedele* névnek külön helyet kell majd biztosítanunk „egyházi” helynevek csoportjában, mint olyanoknak, amelyek nem közvetlenül, hanem csak áttételesen utalnak a települések templomának címére, s ehelyett végsősoron a templomi búcsú idegen névadásban megjelölt megnevezését rejtik.

Hasonlóan igen sok gondot okozott számomra annak eldöntése, hogy a vállalt időhatárokon kívülről adatolható templomcímű formájú településneveink közül melyeket vegyem még föl összeállításomba. Az anyaggyűjtésem – a történettudományi névtani és nyelvészeti, tisztelettörténeti irodalmi előzmények ismeretében – kiterjedt az opponensemől megemlített kései *Szentferenc*, *Szentjózsef*, *Szentrókus* stb. adataira is. Most mégis az elhagyásuk mellett döntöttem, mert vállalt feladatomra koncentrálni csak a középkorra, az ómagyar korra visszavezethető helységneveket igyekeztem áttekinteni. Nem biztos, hogy eljárásom minden részletében helyes volt. Kiss Lajos és a saját adataim is azt igazolják, hogy a 16. századtól is számolnunk kell a névtípus – igaz, korlátozottabb intenzitású – aktivitásával, természetes névadásbeli szerepének továbbélésével. Összeállításom tehát kiegészíthető lenne egy olyan fejezettel, amely e továbbélést taglalja, s itt kellene szót ejteni azokról a templomnévi helységneveinkről is, amelyek a Kárpát-medencén kívül volt magyar lakosságú helységneveinket jelölték (vö. KISS LAJOS: Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl: Nyr. 111: 220). – Más természetű oka volt a mai Bács-Kiskun megyében, de egykor Fejérben fekvő *Apostag* és az egykori, szintén Fejér megyei *Apostol* (vö. Cs. 3: 316) elhagyásának. Mivel az

apostolok együttes tiszteletének a középkorból csak nagyon ritka és áttételes adataira bukkantam (régii naptárainkban csak az Apostolok oszlása = *Divisio Apostolorum* július 15-re helyezett emléknapját találom meg, vö. KNAUZ: Kortan 164), továbbá templomaink titulusai között nem találtam egyetlen **ecclesia (Sanctorum) Apostolorum*-féle adatot sem, arra gondoltam, hogy ezeket inkább a templomépület valamely sajátága (jelen esetben az, hogy ismereteink szerint pl. az apostagi tizenkét karéjos centrális templom karéjait a tizenkét apostol képe díszítette) által motivált egyházi helységneveink nagyobb csoportjában kell majd elhelyeznem (tehát a *Fehéregyház, Kerekegyház, Veresegyház, Pitvaros, Ötszögű, Háromoltárú* stb. nevek mellé).

Végül – mint válaszom elején már leszögeztem – nem csupán elfogadom, hanem köszönettel veszem opponensemnek a kézirat számos részletével kapcsolatban tett lokalizálásbeli pontosítását, az idegen eredetű nevekre vonatkozó magyarázataim helyesbítését, sőt még többször ezek szlavisztikai szempontból is megalapozott etimológiáinak megadását. Noha közülük eredetileg csupán a magyarral párhuzamos névadásban keletkezett változatokkal akartam foglalkozni, a feldolgozás folyamatában is változott az elgondolásom. Ezzel magyarázható az az egyenetlenség, amely dolgozatomban az efféle névalakok hasznosításával kapcsolatban megmutatkozik. Opponensem megtisztelő hozzájárulását elnyerve disszertációm könyv formájában való megjelentetése esetén (amelyre most jó esélyeim vannak) e segítséget minden részletében hasznosítani fogom.

Most rátérek Kristó Gyula véleményére.

Messzemenően egyetérték opponensemnek a *Szentgracián* helynév Zala megyébe való lokalizálásáról előadott kételyeivel, sőt magam sem vagyok biztos abban, mert Székely Egyed alispáni működésének helyszínén kívül nincs egyetlen támpontom sem, hogy a magyar nyelvterületen egyáltalán elhelyezhető-e a származási helyeként megjelölt település. Az adatot mégsem rostálhattam ki. Megtartására készítetett mindenekelőtt az, hogy Magyarországon nem ez az egyetlen, ún. „egyszeri”, sőt magyar formában csak egy adatban ismert helynév. Másodsorban pedig az, hogy *Szent Gracián* az egyháztörténet szerint valóban tagja a szentek közösségének, sőt annak a franciaországi Tours-nak volt a püspöke, amelynek más püspökei is tiszteletben részesültek nálunk (Szent Bereck, Szent Márton). A *Székely* vezetéknév 1447-ben már bizonyára nem jelenti egyúttal a személy székelyföldi lakhelyét is, a családnév Csánki összeállítására szerint már több nem székelyföldi megyében is előfordult, pl. Baranya, Fejér, Győr, Zala (Cs. 2: 561, 3: 577, 388, 184; I. még Kázmér Miklós: Régi magyar családnévek szótára. Bp. 1993. 982–3). Úgy gondolom tehát – s remélem, hogy ezzel opponensem is egyetért –, hogy a lokalizálásbeli bizonytalanság erőteljes hangsúlyozásával kisebb a

Szentgracián helynév fölvételének névtani és tisztelettörténeti kockázata, mint elhagyásáé lenne.

Igen megfontolandónak találok Kristónak a helyneveinkben lévő *-úr* utótag értékelésével kapcsolatos bírálatát, a *Keresztúr* magyarázatáról szólván ennek bizonytalan voltára Kiss Lajos is rámutatott, Benkő Loránd pedig kiterjesztette kételkedését az asszony névelemre is. Mégsem tekinthetem véletlennek, hogy a most tárgyalt helynévcsoportban *-úr* elemet tartalmazó településneveink többségében a névadó személyekről igazolható a méltóságjelölő megszólítás indokoltsága. (Az *Úrhida*, *Úrkút*, *Barátúr*, *Apátúr*, sőt *Hétúr* és különösen *Pálúrháza* nevekről most nem kívánok szólni, vö. KRISTÓ: Benkő-Eml. 386–90.) Azt az ellentmondást, hogy az utótag nem indokolhatóan *Szent Márk* és *Szent Simon* egy-egy helynévében is jelentkezik, azzal vélem feloldhatóan, hogy feltétlenül számolnunk szükséges az *-úr* jelentéskörének a kései ómagyar korra bekövetkezett tágulásával, a jelentés devalválódásának folyamatával. Ne feledjük, hogy az *-úr* utótaggal bővült *Szentsimonúr* csak 1427-ben, a *Szentmárkúr* pedig 1444-ben tűnik föl! Végül arra is gondolok, hogy a templomcími helységneveinkben jelentkező *-úr* problematikáját érdemes és jogos összekapcsolni az ugyanilyen helynevekben mutatkozó asszony értékelésével. Egy kivétellel róluk is az állapítható meg, hogy névadóik – életútjuk, legendáik, ikonográfiai ábrázolásuk, a hozzájuk kapcsolódó tisztelet tanúskodása szerint – valamiképpen királyi, fejedelmi családhoz tartoznak, illetőleg a névbe foglalásuk idején az elnevezők e körülményről tudhattak. Azt sem állítom, hogy a *Keresztúr* helynevekre megtaláltam volna az egyedül helyes magyarázatot, inkább csak az a célom, hogy az eddigiek mellett rámutassak egy további lehetőségre is.

Kristóval együtt magam is fájjalom, hogy dolgozatomban nem adtam, mert nem adhattam „képet arról, miként áll a helyzet a patrocíniumi helynevek általános európai alkalmazásával” (6. lap). A dolgozatom problematikájával érintkező számos olyan tanulmányt ismerek, amelyekben egy-egy szűkebb földrajzi terület e névtípusát tárgyalják nyugat- és közép-európai szerzők, vagy valamely szent vagy szentek tiszteletének ezekben megmutatkozó nyomait keresik. Olyan munka azonban még nem került a szemem elé, amelyben tüzetes anyagfeltárás alapján egy-egy nyelvterületről vagy kultúrköréről *r e n d s z e r e s k é p* kerekedhetne ki számomra. Nem tekinthetem ilyeneknek Adolf Bach és Albert Dauzat, valamint mások összefoglaló műveinek megfelelő fejezeteit sem, amelyek inkább csak a névtípus keletkezéséről az egyes nevek motivációiról, nyelvi változásairól szólnak. Kompetencia hiányában tehát egyelőre meg kell elégednem a névtípus európai elterjedtségének efféle távlatos szemléletű megállapításaival: „A templomcíméből való helységnévadás megvolt francia, spanyol, olasz és bajor-osztrák nyelvterületen is, valamint a szlovéneknél, horvátoknál, szlovákoknál és – inkább csak kivételszerűen – a

cseheknél, lengyeleknél és másoknál is” (KISS LAJOS: Korai magyar helynévtípusok. Gépirat. 7. oldal). A magyar lakosság Dráván túli egykori „tömeges” jelenlétére utaló kijelentésemben sem voltam eléggé pontos és szabatos. Ezzel ugyanis korántsem akartam azt állítani, hogy a szláv elemmel szemben a magyarság többséget alkotott volna, csak arra akartam rámutatni, hogy a templomnévi magyar helységneveink nagy száma, de az egyéb korai típusokba tartozó településneveink (pl. *Szerdahely*, *Olaszi*, *Lukács*, *Petenye*, *Szabadfalu*, *Varsány* stb.) szintén számottevő mennyisége nem írható csupán a magyar adminisztráció vagy nagybirtokos réteg számlájára, mint ezt Csánki Dezső több helyen is megfogalmazta.

Tudomásul veszem opponensemnek azokat a mondatait is, amelyekben következtetésem távolra futásában akar visszafogni (pl. a *Szentgál* helynevek és templomcímek időrendje és földrajza, a *Szentklára* adatokból föltett helyi kultusz, a régészet lehetőségeinek túlbecsülése, Szent György és Szent Miklós templomainak a keleti egyházhoz kötése).

És most visszatérek opponensemnek a jelentése elején tett általános értékelésére, amikor arról szól, hogy a téma feldolgozójának mennyi mindent figyelembe kell vennie, milyen sokrétű tájékozottságra kell szert tennie. Örömmel tölt el, hogy Kristó Gyula fölfedezte, illetőleg megtalálta munkámban azon törekvésem teljesülését vagy legalább jeleit, hogy mennél jobban sikerül azonosulnom a középkori ember lelkületével s így rábukkanni a korszak rejtett motivációira, annál megnyugtatóbb eredményekhez juthatok. Hálás vagyok a találkozásért.

III.

Legvégül ismételten megköszönöm a tartalmas, útbaigazító, helyesbítő, értékelő és sokszor kisegítő megtisztelő opponensi jelentéseket. A disszertáció nézeteimnek, tájékozottságomnak és nem utolsó sorban filológiai fegyelmezettségemnek és figyelmemnek egy adott időszakban való (a feldolgozás 1988-tól 1994 közepéig tartó) állapotát tükrözi. Benyújtása óta azonban állandóan dolgoztam rajta, s pótoltam, illetőleg pótolom, helyesbítem a részben magam által fölfedezett mulasztásokat, részben pedig a kiadásra is készülve kiküszöböölöm az opponensem említette hiányosságokat. E kiegészítés figyelmebevételével kérem válaszom elfogadását.

MEZŐ ANDRÁS